

УДК 338.439.02

*Олена Зеленська, к.е.н., доцент
(професор кафедри фінансів, Чернігівський національний технологічний
університет)*

*Сергій Зеленський, к.е.н., доцент
(доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання та державних
установ, Чернігівський національний технологічний університет)*

*Наталія Алєшугіна, к.е.н., доцент
(доцент кафедри туризму, Чернігівський національний технологічний
університет)*

КЛАСИФІКАЦІЯ ФАКТОРІВ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ НАЦІОНАЛЬНОГО ТА РЕГІОНАЛЬНОГО РІВНІВ

У статті подано комплексну класифікацію факторів продовольчої безпеки (за критеріями суб'єктивності; за положенням щодо об'єкта впливу; за наслідками впливу та за змістовною сутністю) та визначено напрями їх впливу на продовольчу безпеку держави і регіону з урахуванням специфіки розвитку продовольчого комплексу та особливостей формування продовольчого ринку в сучасних умовах агроглобалізації.

Особливий акцент у статті зроблено на зміні пріоритетності чинників із плином часу. Авторами відзначено, що в сучасному світі провідну роль у формуванні системи продовольчої безпеки відіграють ті фактори, які відповідають сучасним тенденціям суспільних та соціально-економічних трансформацій: науково-технічний прогрес, якість робочої сили, активізація економічної діяльності, інноваційність структури продовольчого виробництва тощо.

У даному дослідженні вказується на тісний взаємозв'язок факторів, які впливають на формування систем продовольчої безпеки різних ієрархічних рангів, зокрема національного та регіонального рівнів, і обумовлюють мультиплікативний ефект: низький рівень розвитку виробничої інфраструктури продовольчого комплексу зумовлює значні втрати і погіршення якості вже виробленої продукції, стримує розширення обсягів сільськогосподарського виробництва у перспективі, спричиняє зниження рівня інвестиційної привабливості агропродовольчої системи, провокує міграційні процеси на селі і т.д.

Ключові слова: класифікація; фактори (об'єктивні, суб'єктивні, зовнішні, внутрішні, позитивні, негативні, природні, економічні, соціальні, економічні, політичні, екологічні); продовольча безпека; національний рівень, регіональний рівень.

© Зеленська О.О., Зеленський С.М., Алєшугіна Н.О., 2015

*Елена Зеленская, к.э.н., доц.
(профессор кафедры финансов, Черниговский национальный технологический университет)*

*Сергей Зеленский, к.э.н., доц.
(доцент кафедры финансов субъектов хозяйствования и государственных учреждений, Черниговский национальный технологический университет)*

*Наталья Алешугина, к.э.н., доц.
(доцент кафедры туризма, Черниговский национальный технологический университет)*

КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОГО И РЕГИОНАЛЬНОГО УРОВНЕЙ

В статье представлена комплексная классификация факторов продовольственной безопасности (по критериям субъективности, по положению относительно объекта воздействия; по результатам воздействия и по содержанию) и определены направления их влияния на продовольственную безопасность государства и региона с учетом специфики развития продовольственного комплекса и особенностей формирования продовольственного рынка в современных условиях агроглобализации.

Особый акцент в статье сделан на изменении приоритетности факторов с течением времени. Авторами отмечено, что в современном мире ведущую роль в формировании системы продовольственной безопасности играют те факторы, которые соответствуют современным тенденциям общественных и социально-экономических трансформаций: научно-технический прогресс, качество рабочей силы, активизация экономической деятельности, инновационность структуры продовольственного производства и т.д.

В данном исследовании отмечена тесная взаимосвязь факторов, которые влияют на формирование систем продовольственной безопасности различных иерархических рангов, в том числе национального и регионального уровней, и обуславливают мультипликативный эффект: низкий уровень развития производственной инфраструктуры продовольственного комплекса обуславливает значительные потери и ухудшение качества уже произведенной продукции, сдерживает расширение объемов сельскохозяйственного производства в перспективе, приводит к снижению инвестиционной привлекательности агропродовольственной системы, провоцирует миграционные процессы в деревне и т.д.

Ключевые слова: классификация; факторы (объективные, субъективные, внешние, внутренние, положительные, отрицательные, природные, экономические, социальные, экономические, политические, экологические); продовольственная безопасность; национальный уровень, региональный уровень.

*Olena Zelenska, Ph.D., Docent
(Professor, Chair of Finance, Chernihiv National University of Technology)*

*Serhii Zelenskyi, Ph.D., Docent
(docent, Chair of Finance of business entities and government agencies. Chernihiv National University of Technology)*

*Natalia Aleshuhina, Ph.D., Docent.
(docent, Chair of Tourism, Chernihiv National University of Technology)*

FACTORS OF FOOD SECURITY ON NATIONAL AND REGIONAL LEVELS CLASSIFICATION

In the article the complex classification of the food security factors (by the criteria of subjectivity, by the situation, regarding the impact of the object; by the results of the impact and content) are presented, and the directions of their impact on food security of the state and region taking into account specificity development of the food sector and characteristics of the formation of the food market in modern agro globalization conditions are determined.

Particular emphasis in the paper is made on changing the priority of factors over time. The authors noted that in today's world leading role in shaping the food security system is played by those factors that correspond to the modern trends of social and socio-economic transformations: the scientific and technological progress, the quality of the workforce, increased economic activity, innovation structure of food production, etc.

The study has noted a strong correlationary factors that affect the formation of food security systems of different hierarchical ranks, including national and regional levels, and cause a multiplier effect. The low level of development of industrial food complex infrastructure causes significant losses and deterioration of already manufactured products, hinders the expansion of agricultural production in the long term, leads to the reduction of investment attractiveness of the agro-food system, provokes the migration processes in the country, etc.

Keywords: classification; factors (objective, subjective, external, internal, positive, negative, natural, economic, social, economic, political, environmental); food security; national level, regional level.

Постановка проблеми. Пізнання сучасних тенденцій розвитку агросфери та механізмів забезпечення продовольчої безпеки видається нам неможливим без ґрунтовного аналізу системи факторів, що їх визначають. Чинники, які впливають на формування системи продовольчої безпеки, тісно взаємозв'язані між собою. Така взаємозалежність, як правило, зумовлює мультиплікативний ефект. Наприклад, низький рівень розвитку виробничої інфраструктури продовольчого комплексу регіону зумовлює значні втрати і погіршення якості вже виробленої продукції, стримує розширення обсягів сільськогосподарського виробництва у перспективі, спричиняє зниження рівня інвестиційної привабливості агропродовольчої системи регіону, провокує міграційні процеси села тощо.

Слід відзначити, що пріоритетність чинників з плином часу змінюється. Наразі провідну роль у формуванні системи продовольчої безпеки, здебільшого відіграють

ті фактори, які відповідають сучасним тенденціям суспільних та соціально-економічних трансформацій (науково-технічний прогрес, якість робочої сили, активізація економічної діяльності, інноваційність структури продовольчого виробництва тощо) і не відображають класичні матеріальні та людські фактори виробництва [2, с. 80].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню факторів, які впливають на системи продовольчої безпеки різних ієрархічних рангів, присвячено велику кількість праць зарубіжних та вітчизняних науковців, зокрема Є. Аронова, С.Г. Афанасьєва, С.С. Бекєнова, З. Біктімєрової, О.Бородіної, П.Т. Бурдукова, П. Гайдуцького, А. Гальчинського, В.М. Геєця, О.І. Гойчук, В.Г. Гусакова, М.Я. Дем'яненка, З.М. Ільїної, С.М. Кваші, В.М. Клочка Є.В. Ковальова, Д.Ф. Крисанова, В. Месель-Веселяка, Л.В. Молдаван, М.С. Оглуздіна, О.Д. Орлова, Б.Й. Пасхавера, П.Т. Саблука, Г.О. Севрюкової, І.Г. Ушачова, Е. Холт-Хіменеса, О.В. Чернової, О.М. Шпичака, О.В. Шубравської, В. Юрчишина та ін. Проте класифікація факторів продовольчої безпеки національного та регіонального рівнів залишається малодослідженою.

Мета статті. Розробити комплексну класифікацію факторів, що визначають продовольчу безпеку національного та регіонального рівнів у сучасних економічних та геополітичних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, фактори продовольчої безпеки доцільно вивчати окремо на кожному рівні організації системи продовольчої безпеки (у даному дослідженні розглядаються два рівні – національний та регіональний), оскільки вони є специфічними для кожного з них.

Враховуючи наукові дослідження з вивчення проблематики продовольчої безпеки та факторів її формування, можна запропонувати таку класифікацію чинників продовольчої безпеки:

I. За критерієм суб'єктивності: об'єктивні та суб'єктивні

Об'єктивні фактори продовольчої безпеки ми розглядаємо як такі, що є даністю цієї системи. Їх наявність чи відсутність, ступінь сприятливості і т.д. не залежать від бажань і можливостей керівних систем. Вони, в переважній більшості, є практично незмінними в короткостроковому періоді й малодинамічними в довготривалій перспективі. Відтак, на них важко впливати, але враховувати при побудові системи продовольчого забезпечення треба обов'язково.

1. Об'єктивні фактори, що визначають продовольчу безпеку на національному рівні: військово-політична, економічна і соціальна ситуація в світі; стан розвитку світового АПК; кон'юнктура світових продовольчих ринків, ринків енергоносіїв тощо; розвиненість світової торговельної і транспортної інфраструктури; вимоги укладених міжнародних і міждержавних угод та міжнародних організацій, членом яких є Україна; митна політика потенційних імпортерів продовольчої продукції; агроглобалізаційні процеси.

2. Об'єктивні фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки: агрокліматичні ресурси; земельні ресурси; водні ресурси; чисельність населення та його статеві-вікова структура; співвідношення сільського та міського населення; орієнтація населення на самозабезпечення продовольством; традиції харчування (раціон та його енергетична цінність); віросповідання (виключення з раціону певних харчових продуктів, традиції дотримання постів тощо).

3. Об'єктивні фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні: рівень та динаміка ключових макроекономічних показників, загальноекономічна ситуація в країні; стабільність політичної ситуації в країні; ефективність бюджетної, податкової, митної, цінової, кредитної, інноваційно-інвестиційної політики; кон'юнктура національних продовольчих ринків; спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; державні програми в агропродовольчій сфері та суміжних галузях економіки; рівень доходів населення

та їх диференціація; питома вага витрат домогосподарств на продукти харчування; співвідношення динаміки цін на продовольство з динамікою доходів населення; політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу і населення; державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо; загальна екологічна ситуація в регіоні; рівень забруднення довкілля і ґрунтів небезпечними для здоров'я населення речовинами, радіонуклідами тощо; техногенні катастрофи та катаклізми.

Суб'єктивні чинники – навпаки, формуються, переважно, під впливом людського фактора, вони є досить динамічними і можуть порівняно легко трансформуватися з плином часу і залежно від волі та можливостей управлінської системи, а також відповідного фінансового забезпечення.

1. Суб'єктивні фактори, що визначають продовольчу безпеку на національному рівні: імідж країни на світовому ринку як виробника окремих видів продовольства; ефективність бюджетної, податкової, митної, цінової, кредитної, інноваційно-інвестиційної політики; стабільність політичної ситуації в країні; спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; державні програми в агропродовольчій сфері та суміжних галузях економіки; співвідношення динаміки цін на продовольство з динамікою доходів населення; взаємовідносини з країнами-основними експортерами та імпортерами продовольчих товарів та ресурсів, що використовуються в АПК; політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу та населення; питома вага витрат домогосподарств на продукти харчування; державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо.

2. Суб'єктивні фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки: рівень розвитку і структура продовольчого комплексу відповідного рангу; забезпеченість фінансовими ресурсами підприємств продовольчого комплексу; конкурентоспроможність продовольчої продукції; забезпеченість продовольчого комплексу основним і оборотним капіталом; фінансові результати і ефективність діяльності суб'єктів агробізнесу; чисельність зайнятих в АПК; продуктивність праці в продовольчому комплексі; рівень розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; НТП (рівень розвитку біотехнологій і т.д.), підприємницька ініціатива в агробізнесі.

3. Суб'єктивні фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні: загальноекономічна ситуація в регіоні та тенденції її зміни; спеціалізація регіону та його роль у міжрегіональному поділі праці; кон'юнктура регіональних продовольчих ринків; система міжрегіональних зв'язків за участю суб'єктів агробізнесу.

Звичайно, поділ факторів продовольчої безпеки на об'єктивні і суб'єктивні є обґрунтованим лише до певної межі і досить умовним, особливо в сучасному світі (наприклад, новітні досягнення НТП в агросфері здатні певною мірою нівелювати несприятливий вплив об'єктивних факторів або обумовлювати їх зміни в бажаному напрямку). Крім того, один і той самий фактор, вплив якого розглядатиметься стосовно систем продовольчої безпеки різного ієрархічного рівня в одному випадку належатиме до групи об'єктивних, в іншому – до суб'єктивних факторів (так, політична ситуація в країні – фактор об'єктивний для системи продовольчої безпеки регіонального рівня і суб'єктивний стосовно її національного рівня).

II. За положенням щодо об'єкта впливу: зовнішні та внутрішні

Зовнішні фактори в контексті даного дослідження розглядаються нами, передусім, як умови глобального характеру, дія яких обумовлена загальносвітовими тенденціями (при вивченні системи продовольчої безпеки національного рівня) або параметрами загальнодержавного розвитку продовольчих систем (для дослідження продовольчої безпеки регіону). При цьому зовнішні фактори щодо забезпечення продовольчої безпеки на регіональному рівні (системи нижчого ієрархічного рангу) одночасно виступають внутрішніми факторами формування системи національної продовольчої безпеки (системи вищого рангу).

Разом із тим, зовнішні фактори системи продовольчої безпеки певного ієрархічного рівня визначають більше загальну проблематику її забезпечення на цьому рівні; внутрішні – конкретні форми їх впливу на формування різних рівнів продовольчої безпеки.

1. Зовнішні фактори, що визначають продовольчу безпеку на національному рівні: військово-політична та соціально-економічна ситуація в світі, стан розвитку світового АПК; кон'юнктура світових продовольчих ринків, ринків енергоносіїв тощо; розвиненість світової торговельної і транспортної інфраструктури; вимоги укладених міжнародних і міждержавних угод та міжнародних організацій, членом яких є Україна; митна політика потенційних імпортерів продовольчої продукції; взаємовідносини з країнами – основними експортерами та імпортерами продовольчих товарів та ресурсів, що використовуються в АПК; агроглобалізаційні процеси; стабільність політичної ситуації в країні; ефективність бюджетної, податкової, митної, цінової, кредитної, інноваційно-інвестиційної політики держави.

2. Зовнішні фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки: чисельність населення та його статеві-вікова структура; співвідношення сільського та міського населення; рівень доходів населення та їх диференціація; питома вага витрат домогосподарств на продукти харчування; орієнтація населення на самозабезпечення продовольством; традиції харчування (раціон та його енергетична цінність); віросповідання (виключення з раціону певних харчових продуктів, традиції дотримання постів тощо); рівень розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; НТП (рівень розвитку біотехнологій і т.д.).

3. Зовнішні фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні: рівень та динаміка ключових макроекономічних показників, загальноекономічна ситуація в країні; стабільність політичної ситуації в країні; ефективність бюджетної, податкової, митної, цінової, кредитної, інноваційно-інвестиційної політики; кон'юнктура національних продовольчих ринків; спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; державні програми в агропродовольчій сфері та суміжних галузях економіки; співвідношення динаміки цін на продовольство з динамікою доходів населення; політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу і населення; державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо; загальноекономічна ситуація в регіоні та тенденції її зміни; наявність на території регіону вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку тощо; кон'юнктура регіональних продовольчих ринків; рівень розвитку міжрегіональних зв'язків за участю суб'єктів агробізнесу; загальна екологічна ситуація в регіоні; рівень забруднення довкілля і ґрунтів небезпечними для здоров'я населення речовинами, радіонуклідами тощо; техногенні катастрофи та катаклізми.

1. Внутрішні фактори, що визначають продовольчу безпеку на національному рівні: спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; державні програми в агропродовольчій сфері; політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу; державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо.

2. Внутрішні фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки: агрокліматичні ресурси; земельні ресурси; водні ресурси; рівень розвитку і структура продовольчого комплексу відповідного рангу; забезпеченість фінансовими ресурсами підприємств продовольчого комплексу; конкурентоспроможність продовольчої продукції; забезпеченість продовольчого комплексу основним і оборотним капіталом; фінансові результати і ефективність діяльності суб'єктів агробізнесу; чисельність зайнятих в АПК; продуктивність праці в продовольчому комплексі; підприємницька ініціатива в агробізнесі.

3. *Внутрішні фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні:* спеціалізація регіону та його роль у міжрегіональному поділі праці; пріоритети та ефективність продовольчої політики держадміністрацій та органів місцевого самоврядування; регіональні програми, що реалізуються в сфері агробізнесу або суміжних із ним галузях.

III. За наслідками впливу: позитивні та негативні.

Оскільки різні фактори можуть справляти як позитивний, так і негативний вплив на систему продовольчої безпеки з точки зору досягнення її мети, всю сукупність факторів можна поділити за наслідками такого впливу. Цей поділ є досить простим, але не слід забувати, що одні й ті самі фактори, не змінюючи напряму і сили дії, можуть мати змінні в часі наслідки впливу на систему продовольчої безпеки. Наприклад, дотації сільськогосподарським виробникам на гектар посівів певних культур, безумовно, справляючи в багатьох випадках позитивний вплив на обсяги виробництва важливих видів продовольства, разом із тим певним чином підбивають основи комерційного розрахунку в галузі, знижують відчуття відповідальності підприємців за результати своєї діяльності, а іноді – і штовхають їх на різного роду махінації (засівання угідь навіть нетиповими для даної зони сільськогосподарськими культурами без будь-якого намагання зібрати врожай після отримання дотації).

IV. За змістовною сутністю: природні, економічні, соціальні, політичні і управлінські та екологічні.

Оскільки фактори мають різну природу, походження, змістовну суть і т.д., їх можна поділити на природні, економічні, соціальні, політичні та екологічні. Межі вказаних груп факторів є часто розмитими. Іноді важко провести чітку межу між соціальними, економічними і політичними факторами (наприклад, чисельність зайнятих у сільському господарстві, рівень доходів населення, його підприємницька ініціатива і т.д. – фактори, що можуть належати до групи економічних чи соціальних); або між природними та екологічними (стан екосистеми, екологічна ситуація в межах певної території тощо).

Коротко означимо найважливіші, на нашу думку, фактори, які визначають і визначатимуть у близькому майбутньому ключові параметри продовольчої безпеки нашої країни, згрупувавши їх за ознакою змістовної сутності.

Природні фактори. Природний потенціал розвитку АПК у спрощеному вигляді можна трактувати як сукупність природних умов і ресурсів, що його забезпечують.

Найважливішими його складовими є:

– агрокліматичні ресурси (кількість сонячної радіації, сума активних температур, коефіцієнт зволоження, тривалість вегетаційного періоду, поширеність таких процесів, як засухи, суховії, градобиття тощо);

– земельні ресурси (площа сільськогосподарських угідь; їх структура, родючість ґрунтів, площа земель, придатних для сільськогосподарського освоєння, рівень еродованості земель);

– водні ресурси (наявність наземних та підземних джерел прісної води, придатних для сільськогосподарського використання).

Незважаючи на те, що в постіндустріальному суспільстві значущість природних факторів у забезпеченні продовольчої безпеки дещо нівелюється, вони були і лишаються основою розвитку сільського господарства. В сільськогосподарському виробництві економічні процеси відтворення переплітаються з природними, економічні закони – з біологічними. Отже, щоб мати можливість ефективно впливати на економіку аграрного виробництва, слід враховувати природні закономірності. Німецький учений Г. Альтетмар підкреслює: «Власне сам процес виробництва в сільському господарстві здійснюється за участю сил природи» [1, с. 28].

Практично всі фактори природного середовища в Україні є сприятливими для розвитку агросфери. Але вплив суб'єктивних чинників і за радянських часів, і нині об-

межує повноцінне використання наявного природного потенціалу. За адміністративно-командної системи управління розширене відтворення в продовольчому комплексі забезпечувалося, переважно, за рахунок екстенсивних факторів (збільшення площ сільськогосподарських угідь завдяки використанню меліоративних систем, нарощування площ ріллі, багаторічних насаджень, зростання поголів'я худоби тощо).

Із переходом до нової системи управління, природний потенціал став використовуватися ще менш раціонально та ефективно (через виведення із сільськогосподарського обробітку значних площ ріллі, стихійне заліснення необроблюваних угідь, порушення зональної спеціалізації сільського господарства і т.д.). Останнім часом набули поширення ще й такі негативні явища, як забудова значних площ земель сільськогосподарського призначення, їх засмічування матеріалами синтетичного походження, вивезення і продаж (в т.ч. за кордон) чорноземів тощо.

Такі явища, поряд із глобальними несприятливими змінами клімату, виснаженням водних ресурсів та природної родючості ґрунтів і т.д., вимагатимуть значних обсягів додаткових капіталовкладень для сприяння відтворенню природного потенціалу агросфери в майбутньому.

Економічні фактори

1. Економічні фактори, що визначають продовольчу безпеку на національному рівні: кон'юнктура світових продовольчих ринків; рівень та динаміка ключових макроекономічних показників (курс національної валюти, індекс інфляції і т.д.), загальноекономічна ситуація в країні; тенденції міждержавних зв'язків з обміну продовольчою і суміжною продукцією.

2. Економічні фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки: рівень розвитку і структура продовольчого комплексу відповідного рангу; конкурентоспроможність продовольчої продукції; кон'юнктура національних продовольчих ринків; паритетність цін на продовольство і товари, які споживає продовольчий комплекс; інноваційно-інвестиційна активність суб'єктів підприємницької діяльності в агросфері; забезпеченість продовольчого комплексу основним і оборотним капіталом; фінансові результати і ефективність діяльності суб'єктів агробізнесу; забезпеченість фінансовими ресурсами підприємств продовольчого комплексу; рівень розвитку виробничої та ринкової інфраструктури; чисельність зайнятих в АПК; продуктивність праці в продовольчому комплексі; НТП (рівень розвитку біотехнологій і т.д.); підприємницька ініціатива в агробізнесі.

3. Економічні фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні: спеціалізація регіону та його роль у міжрегіональному поділі праці; кон'юнктура регіональних продовольчих ринків; загальноекономічна ситуація в регіоні та тенденції її зміни; рівень розвитку міжрегіональних зв'язків за участю суб'єктів агробізнесу; масштаби в'їзного туризму.

Економічним факторам, як правило, належить ключова роль у формуванні результатів функціонування агросфери, а відтак – і в забезпеченні продовольчої безпеки. Сприятливі зовнішньоекономічне середовище та кон'юнктура продовольчих ринків, достатня забезпеченість фінансовими ресурсами, задовільна, з точки зору суб'єктів агробізнесу, віддача вкладених ними ресурсів, є необхідними передумовами досягнення агропродовольчою системою певного рангу стану, сумісного з поняттям «продовольча безпека». В іншому випадку будь-які переваги природно-, працересурсного потенціалів, екологічної складової і т.д. навряд чи зможуть забезпечити належну віддачу продовольчого комплексу з точки зору загальносуспільних і національних інтересів.

У постіндустріальному суспільстві істотно зростає роль науково-технологічної складової. Впровадження передових досягнень НТП дозволяє підвищити віддачу сільськогосподарських угідь та ефективність діяльності окремих суб'єктів агробізнесу та агробізнесу в цілому, але разом з тим, не завжди є сумісним із забезпеченням спожива-

чів якісною, екологічно безпечною продукцією. Іншим результатом впровадження досягнень НТП є витіснення робочої сили з аграрної сфери і сільської місцевості, що веде до загострення проблем безробіття і соціальної захищеності населення.

В умовах сучасної України без нейтралізації негативного впливу загальноекономічних і кон'юнктурних факторів (у напрямку формування сприятливого макроекономічного середовища, належної місткості внутрішнього ринку і укріплення позицій на зовнішніх ринках, достатнього фінансового та інфраструктурного забезпечення галузі, встановлення прийнятних для аграрних виробників співвідношення цін і т.д.) досягнення відчутних результатів у розвитку агропродовольчої системи навряд чи ймовірно.

Соціальні фактори

1. Соціальні фактори, що визначають продовольчу безпеку на національному рівні: міграція населення за кордон.

2. Соціальні фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки: чисельність населення та його статеві-вікова структура; співвідношення сільського та міського населення; рівень доходів населення та їх диференціація; питома вага витрат домогосподарств на продукти харчування; співвідношення динаміки цін на продовольство з динамікою доходів населення; орієнтація населення на самозабезпечення продовольством; традиції харчування (раціон та його енергетична цінність); віросповідання (виключення з раціону певних харчових продуктів, традиції дотримання постів тощо); стан фізичного та морального здоров'я населення.

3. Соціальні фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні: внутрідержавні міграційні процеси.

В умовах постіндустріального суспільства соціальні фактори набувають певної пріоритетності. Переваги в розвитку тієї чи іншої територіальної агропродовольчої системи наразі визначаються не стільки земельними, агрокліматичними, матеріальними і т.д. ресурсами, скільки якістю людського капіталу: його освіченістю, рівнем кваліфікації, підприємницькою ініціативністю та активністю, здатністю сприймати і генерувати нововведення тощо. Проте, населення виступає не лише виробником продовольчої продукції, а й її споживачем, формуючи споживчий ринок.

На сьогоднішній день різке зменшення чисельності населення України, висока частка у його структурі старших вікових груп, надзвичайно широке розповсюдження шкідливих звичок, передусім, алкогольної залежності серед сільського населення (звідси надзвичайно пасивна життєва позиція і небажання працювати) тощо виступають лімітуючими чинниками формування трудових ресурсного потенціалу, у т.ч. його якісної складової, а також обмежують місткість національного споживчого ринку.

Неоднозначним впливом на систему продовольчої безпеки характеризується дешевизна робочої сили в агросфері України. З одного боку, низький рівень оплати праці дозволяє зменшити рівень виробничих витрат у галузі, з іншого – виступає слабким мотиваційним чинником високопродуктивної праці, а окрім цього – зменшує місткість вітчизняного продовольчого ринку.

Політичні і управлінські фактори

1. Політичні і управлінські фактори, що визначають продовольчу безпеку на національному рівні: стабільність політичної ситуації в країні; взаємовідносини з країнами-основними експортерами та імпортерами продовольчих товарів та ресурсів, що використовуються в АПК; вимоги укладених міжнародних і міждержавних угод та міжнародних організацій, членом яких є Україна; пріоритети та ефективність бюджетної політики; митна політика держави та потенційних імпортерів продовольчої продукції; податковий тягар та тенденції змін у податковій політиці; політика регулювання доходів суб'єктів агробізнесу; спрямованість та ефективність політики профільного міністерства та суміжних відомств; державні програми в агропродовольчій сфері та суміжних галузях економіки; раціональність інвестиційної та кредитної політики держави;

державна політика в сфері регулювання доходів населення; державна система контролю якості продовольчої продукції, технічних умов виробництва тощо.

2. *Політичні і управлінські фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки:* динаміка закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію; гарантовані обсяги держзакупівель продовольчої продукції та сировини.

3. *Політичні і управлінські фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні:* пріоритети та ефективність продовольчої політики держадміністрацій та органів місцевого самоврядування; регіональні програми, що реалізуються в сфері агробізнесу або суміжних із ним галузях; наявність на території регіону вільних економічних зон, територій пріоритетного розвитку тощо.

Політичні і управлінські фактори відіграють пріоритетну роль у розвитку агропродовольчого комплексу і забезпеченні продовольчої безпеки будь-якого ієрархічного рівня. У той же час аграрна політика та управлінська система в Україні як на державному, так і на місцевих рівнях і в радянську епоху, і в часи постсоціалістичних трансформацій була дуже далекою від досконалості, а фаховий рівень управлінців різних рівнів досить низьким. Головною вадою радянської аграрної політики було те, що вона будувалася за галузевим принципом, а її основним завданням було збільшення виробництва продукції в різних секторах агропромислового комплексу. При цьому проблемам розвитку самого села, сільського населення та сільських територій не приділялася належна увага.

Пострадянський період охарактеризувався руйнацією усталених форм і методів управління аграрним сектором, зокрема відмовою від держзамовлення на окремі види сільськогосподарської продукції, ліквідацією колгоспів як основної форми організації сільського господарства, невирішеністю питань ринку землі, зниженням товарності сільськогосподарського виробництва тощо [2, с. 91].

Як зазначають О. Онищенко та В. Юрчишин, пострадянська аграрна політика характеризувалася «глибокою сутнісною недосконалістю» і «безкарно-безвідповідальною організацією її здійснення», в результаті чого «... в аграрному блоці країни сформувався настільки негативний фон, що він, у результаті, став основою всіх невдач, прорахунків і помилок ... зі всіма відповідними цьому наслідками» [3; с. 10].

На жаль, і зараз управлінська ієрархія неспроможна забезпечити оптимальний розподіл ресурсів і їхнє ефективне використання у т.ч. в агросфері, не пристосована до існування в умовах швидких змін і соціально-господарських нововведень і т.д., наслідком чого є розкрадання фінансових і матеріальних ресурсів, знищення мотивів до продуктивної діяльності і підприємницької ініціативи, витіснення населення із сільської місцевості і країни взагалі.

Насамкінець відзначимо, що управлінські фактори здатні значною мірою компенсувати слабкі сторони природоресурсного та ін. потенціалу і разом з тим можуть відігравати надзвичайно негативну роль у розвитку агропродовольчої сфери і забезпеченні продовольчої безпеки, нівелюючи чи не будь-які ресурсні та інші переваги території.

Екологічні фактори

1. *Екологічні фактори, спільні для обох рівнів продовольчої безпеки:* рівень екологічної культури населення.

2. *Екологічні фактори, що визначають продовольчу безпеку на регіональному рівні:* загальна екологічна ситуація в регіоні; рівень забруднення довкілля і ґрунтів небезпечними для здоров'я населення речовинами, радіонуклідами тощо; техногенні катастрофи та катаклізми.

Як правило, екологічні фактори не відіграють визначальної ролі у розвитку агропродовольчих систем і забезпеченні продовольчої безпеки національного та регіонального рівнів. Але їх ігнорування може суттєво позначитися на якості продоволь-

льчої продукції, а відтак – і на її конкурентоспроможності, нівелюючи таким чином ресурсні, економічні та інші переваги території. За умови поступового поширення загальносвітових тенденцій контролю за якістю продуктів харчування (передусім, із боку споживача), вагомість екологічного фактора, швидше за все, буде зростати. Враховуючи незначні обсяги внесення мінеральних добрив і хімічних засобів захисту рослин в українські ґрунти за часів незалежності, наша держава, ймовірно, має певні переваги в плані налагодження виробництва екологічно безпечних продуктів харчування, в т.ч. з метою їх експорту.

Висновки і пропозиції. Насамкінець відзначимо, що в умовах України саме коректна побудова і ефективне застосування ключових інструментів продовольчої політики в рамках дії суб'єктивних факторів впливу на агропродовольчі системи з максимальним використанням відносно сприятливих, поки що, об'єктивних передумов, здатні привести до набуття вітчизняною агросферою стану, сумісного з вимогами забезпечення продовольчої безпеки держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Альтетмар Г.* Перспективное планирование сельскохозяйственного производства / Г. Альтетмар. – М., 1969. – С. 28 – 29.
2. *Барановський М.О.* Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України: [монографія] / М.О. Барановський. – Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2009. – 396 с.
3. *Онищенко О., Юрчишин В.* Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики / О. Онищенко, В. Юрчишин // *Економіка України.* – 2006. – № 1. – С. 4 – 13.

REFERENCES

1. Al'tetmar H. *Perspektivnoe planirovanie sel'skohoziastvennoho proizvodstva* [Long-term planning of agricultural production] / G. Al'tetmar. – M., 1969. – P. 28 – 29.
2. Baranovs'kii M.O. *Naukovi zasady suspil'no-geohrafichnoho vivchennia sil's'kyh depresyvnyh terytorii Ukrainy* [Scientific basis of socio-geographical study of rural depressed areas of Ukraine]: Monohrafiia / M.O. Baranovs'kii. – Nizhin: P.P. Lisenko M.M., 2009. – 396 p.
3. Onishhenko O., Yurchishin V. *Sil's'ke hospodarstvo, selo i selianstvo Ukrainy u dzerkali postradians'koi ahrarnoi polityky* [Agriculture, countryside and farmers in the mirror of post-Soviet Ukraine Agrarian Policy] / O. Onishhenko, V. Yurchishin // *Ekonomika Ukrainy.* – 2006. – № 1. – P. 4 – 13.